

HALILARDA KÜFIYE BENZER BORDÜRLER

Yusuf DURUL

Türk ve İslam Eserleri, Konya Mevlana Müzelerinin en kıymetli koleksiyonları arasında bulunan XIII. yüzyıl Selçuklu halıları, dünya halı literatürü içinde de büyük önem taşır. XIII. yüzyıl Konya Alaeddin Camii halıları klasik devir Anadolu Selçuklu halı tipinin başlangıç noktasıdır. Sivrihisar Şeyh Baba Yusuf! Camiinden gelen ve T. İ. E. Müzesi koleksiyonları arasında, en eski seccade tipi, halı örnekleri ile Beyşehir grubu arasında ilgi bizi daha yaygın imalat sahalarına ait örneklerin aranıp bulunmasına zorlamaktadır. Bu devir halıların yapı bünyesini tetkik ederken; umumi şema, renk, malzeme ve büküm, araçların kullanılma değerleri ile bir bütün olarak düşünmek gerekir. Halılarda ahenkli dağılıp şeması, sembollere yönelen geometrik motiflerin kompozisyonu ile de dikkati çekmektedirler. Bordürlerde görülen kufi'ye benzer frizler, Selçuklu devri halılarının en özel vasfıdır. Kufinin tezyinatı, halılarımızda uzun müddet çeşitli ifade, değişik üsluplarla devam ettiğini görmekteyiz. Asırlara göre kufi bordürlerin inkişafını tesbit etmek güç bir konudur. Ancak, elde mevcut örnekler ve neşriyattan konuyu değerlendirmeye imkanlarını arayacağız.

I - Şeyh Baba Yusuf H. 898 meşhur vezirlerdendir. il. Bayezit İstanbuldaki maruf camiini yaptırdığında ilk cuma günü padişah da hazır olduğu halde Baba Yusuf vaz ve nasihat etmiştir. Şakayık ve Tacüttevarih yazar. İstanbulda irtihal etmiş Eyüp türbesi civarına defnedilmiştir. Şeyh Baba Yusuf'un Şeyh Hamdi Baba, Sofi ve Fahri adlarında üç oğlu vardır. Camiin kible tarafındaki türbede defnedilmişlerdir.

Ahmet Tevhit Maarif Vekaleti Mecmuası
Sayı: 17 Sene-1928

Konuya girmeden önce; Sayın Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in kufi yazı hakkında lütfettikleri izahları kaydetmem gerekir:

«Kufi yazı, karakterini Süryani alfabesinden, hiyeroglif yazısından almış bir kompozisyonudur. Bunun menşeyini arayanlar, icat edenin ismine işaret etmemişlerdir. Hz. Ali zamanında Kôfe de kimin tarafından bu şekle konulduğu, hatta Çivi yazısının da tesiri olabilen bir alfabe dizisidir. Kufi yazı yalnız araplara mahsus olmayıp, Orta Asya, İran ve bizde bedii farklarla yazılmıştır. Kitap ve süslemede dekoratif yazı olarak iki kola ayrılan kufi yazı · Anadolu Selçukluları devrinde beğenilecek bir süsleme sanatı olarak medrese ve cami çinilerinde, kitaplarda, tahta işçiliğinde, Kur'an ve halılarda görünür.

Memleketlere göre kufi yazı tipleri olmakla beraber, her millete ait kufi yazı karakterleri vardır. Kur'anlarda, dini eserlerde, tahta, çini ve kumaşlarda o kadar çeşitleri görülür ki, insan ömrü bunları toplamaya kafi gelmez. Tahta üzerinde kufi hatla da yazı yazanlar imzalarının başına AMELİ tabirini kullanırlar. Osmanlı devrinde de kufi yazı önemli bir yer işgal eder. Son asırlarda Ma'kıl isminde bir şahıs çıkararak geometrik **HATTI MA'KİLİ** kufi yazı ile Bayezid Camii minare kaidelerindeki yazıyı yazmıştır.

Türk sanatı daima vahdet halindedir. Dokuma tekniğinin azami imkanları ile kufiye benzer süslemeleri halılarda da görmekteyiz. Çeşitli kufi yazı tipleri arasında halıya tatbik edilen şeklini aramak imkfosuz olduğu gibi, okumaya da çaba göstermek abestir. Yine, Ord, P:rof. Dr,

Süheyil Ünver'in ifadelerine göre «Halıya tatbik edilen kufi yazı LAM-ELİF ve münhaniler üzerinde geometrik bir düzen içinde çeşitli kompozisyonlar yaratılmış olmasından ibarettir».

Bu açıdan **XIII-XV.** ve daha sonrası yüzyıllarda kullanılan kufi süslerinden bordürleri inceleyelim.

Şekil 1 - Konya Alaeddin camiinden gelen ve Türk-İslam Eserleri Müzesi envanterine 863 No. ile kayıtlı XIII. Y.Y. Selçuk halısında 0,40 m. eninde esas bordür açık kırmızı zemin üzerine, koyu kırmızı dolgulu kufiye benzer yazı uçları karşılıklı çengellerle nihayetlendirir. Ters çengellerin tepe uçlarına hilal motifi yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon kaydırılmak sureti ile bordür tezyinatını tamamlar. 691-692 No. halılarda da aynı tezyinat görülür. 681 No. halı da aynı kompozisyon görülür hilal motifi yoktur. Zemin koyu lacivert, yazı şeklinde dolgular açık mavi, kontur beyazdır.

Şekil 2 - Konya Alaeddin camiinden gelen ve T. İ. E. Müzesi 689 No. ile envantere kayıtlı beyaz zeminli büyük halının bordürü 0,15 m. eninde kırmızı zemin üzerine beyaz dolgulu ince yazı süsleri görülür. Karşılıklı gelen üçgen uçları dikdörtgen bir kaideye bağlanmıştır.

Şekil 3 - Konya Alaeddin camiinden gelen ve T. İ. E. Müzesi envanterine 685 No. ile kayıtlı XIII. Y.Y. Selçuk halısında esas bordür 0,28 m. eninde olup sağlı sollu çıkan uçları bozuk kufi karakterinde süslerdir. İç ve dış tali bordürlerde görülen kufi süsler XIV ve XV. yüz yılları içinde de görülmektedir.

Şekil 4 - Konya Mevlana Müzesi 1034 No. envanterine kayıtlı XIII. Y.Y. Selçuk halısında esas bordür kırmızı zemin üzerine açık kırmızı oktagonlar görülür. Ortada sekiz köşeli yıldız vardır. Oktagonlardan kanatvari çıkan uçları kufi karakterdedir. Tali bordürde görülen kufi süsler T. ve İ. E. Müzesi 685 No. halıdakinin aynıdır.

Şekil 5 - T-İ. E. Müzesi en. No. 688 Halı, Selçuk XIII. Y.Y. Esas bordür 0,30 m. eninde kiremidi zeminli mavi dolgulu kufi karakterde süsler görülür.

Şekil 6 - Fustat'da bulunan Selçuk halısı XIV. Y.Y. «National Müze Stockholm». The Merby rug Carl Johan Lamm'ın kitabından alınmıştır. Bu devrin renk ve hususiyetlerini taşımakla beraber kompozisyonda kufi hatların konturlarla kuvvetle belirtilmesi dikkati çekmektedir. Orta boşlukları dolduran yıldız münavebeli renk dolguludur.

Şekil 7 - «XV. Asır Türk Halısı» Kurt Erdmann Şekil 7. XIII. Y.Y. Beyşehir Halısı. Geniş dikdörtgen bantlara birbirine çengel ve dikme bezemelidir. Yaprak orijini olarak düşünülebilir. Şekil 8 - Fustat Halısı Anadolu XIV. Y.Y. National Müze Stockholm The Merby rug Carl Johan Lamm'ın kitabından alınmıştır. Kırmızı zemin üzerine beyaz dolgulu kufi karakterde tezyinatır. T. ve İ. E. Müzesi 689 No. halıda görülen yazı frizinden az farklarla ayrılmaktadır.

Şe.ril 9 - Fustat Halı parçası Anadolu XV. Y.Y. Carl Johan Lamm The Merby rug kitabından figür. 18. No. 19

Kufi bordürlerin gelişme ve geçme tarzında inkişafını göstermektedir. Hatlarda keski geometrik düzenden kısa ve geçmeli girift bir süslemeye yönelişi görmekteyiz.

Şekil 10 - Türk ve İslam Eserleri Müzesi 744 No. ile envantere kayıtlı Sivrihisar Şeyh Baba Yusuf camiinden gelen saf seccadede esas bordür 0,16 m. eninde olup kırmızı zemin üzerine kirli beyaz kufi yazımsı frizi görülür. Çiçekli kufi yazı tipinin ilk örneğini bu halı bordüründe görmekteyiz.

Şekil 11 - Türk-İslam Eserleri Müzesi 720 No. ile envantere kayıtlı Şeyh Baba Yusuf camiinden gelen XIV. Y.Y. Saf seccade de bordür 0,15 m. enindedir. Esas bordürü çerçeveyen tali bordür koyu sarı zemin üzerine kırmızı (S) motiflidir. Alternatif bir dizine göre sıralanmıştır. Esas bordürün zemini kahve rengi olup sarı kırmızı benekleri ihtiva eder. Nebati bir karakter gösteren bezemeler bize oktagon formlarda kufi bir ifade arandığı hissini vermektedir. Bordürler, Halının zeminini mihrap teşkil edecek şekilde eşit sahalara ayırmıştır. Bu asra ait «Saf» seccadelerin ilk örneklerini teşkil etmektedir.

Şekil 12 - T.-İ. E. Müzesi 299 No. ile envantere kayıtlı Şeyh Baba Yusuf camiinden gelen küçük halı bordür karakteri ile, XIII. Y.Y. halılarında görülen motif karakterini muhafaza etmektedir. Daha ziyade nomad karakterde bir ifade taşıyan umumi kompozisyonda bordürlerin orta zemini dik olarak eşit sahalara ayırmak sureti ile kullanılışı dikkati çekmektedir. 685, 1034 No. halılarda görülen kufi bordürler burada da aynı değerlerle kullanılmıştır.

Şekil 13 - Türk-İslam Eserleri Müzesi (303) envanterine kayıtlı Beyşehir halısında bordür olgun bir ifade taşır. Kufi uçların geçme altıgenlerle birbirine bağlanması, meydana gelen geniş sahaların dekoratif nebati unsurlarla bezenmesi, bize «çiçekli kufi» karakterinin güzel bir örneğini vermektedir. Halıda esas bordür iki geniş bant halinde devam eder. Birinci bantta altıgen sahaların tepe uçlarından çıkan çengeller kufi karakterde

terdedir. İçi nebatî üslupla bezemelidir. Ara boşluklar (Elif) harfinin karşılıklı ve ters olarak yerleştirilmiş, alt kısmı altıgen bir geçme ile süslenmiştir.

İkinci bantta: Dikdörtgen bir kartuşun ortalarından çıkan bantlar sağlı sollu çengel motiflidir. Bu kompozisyonun mesafeli yerleştirilmesinden meydana gelen altıgen boşluklar ROZET J11otiflidir.

Şekil 14 - Fustat halısı XV. Y. Y. Anadolu. Carl Johan Lamın The Merby rug kitabından.

Stockholm National Müzesi koleksiyonları arasında bulunan gayet küçük, 8,5 x 10,5 cm. halı parçasından yalnız bordürden bir köşe kalmıştır. Dik açılı uçları arasında geniş sahalara teşkil edecek şekilde tertiplenen kompozisyon kufî karakteri taşımaktadır. Bu kompozisyon dikdörtgen bir ifade verecek şekilde karşılıklı yerleştirilmiştir. Kaydırılmak sureti ile bordürü tezyin ettiği görülmüştür.

Şekil 15 - Konya Mevlana Müzesi 861 No. envanterine kayıtlı XV. asır Beyşehir halısında (Lam - Elif) kompozisyonun gayet stilize edilmiş şekli olarak düşünülebilir. Bu civarda yörüklerin dokudukları kilimlerde de aynı motifin devam ettiğini görmekteyiz (Çetin ceviz) adı verilmektedir.

Şekil 16 - T.-1. E. Müzesi envanterine kayıtlı XV. Y.Y. hayvanlı halıda görülen kufî bordür kırmızı zemin üzerine beyaz dolgulu ;Kahverengi konturludur. Kaydırılmak suretiyle tezyinat yürütülmüştür.

Şekil 17 - Konya Mevlana Müzesi 859 envanterine kayıtlı halıda bordür bu asrın geleneğine uygun olarak işlenmiştir. Üçgen formlar, kare kartuşun tepe uçlarından, geometrik bir düzenle sağ-sola ayrılarak dış hatlarıyla dik dörtgen görünüştedir. Bu kompozisyon kaydırılmak sureti ile tezyinat yürütülmüştür.

Şekil 18 - Anadolu Halısı. XV. Y. Y. Kurt «Erdmann XV. Asır Türk halısıD» Selçuk geçme tarzı aynı zamanda umumi kompozisyon bakımından bu devir halıları için yeni bir örnek teşkil eder. Bordür tezyinatındaki kufî ifade aramak veya bu orijine bağlamak, örneklerinin bu devir halıları ile mukayesesi ile imkan bulur inancındayız.

Şekil 19 - Türk-İslam Eserleri Müzesi 364 No. envantere kayıtlı Konya halısında görülen Kufî karakterde bordürü gayet ustaca ifadelennmiş KARTAL motifi olarak görmek daha doğru olacaktır inancındayım.

Şekil 20 - Anadolu Halısı XV. Y.Y. Türk Halısı kitabından Kurt Erdmann. Bu halıda görülen bordür Şekil 18. görülen bordür karakterindedir.

Şekil 21 - Staatliche Müzesi koleksiyonları arasında bulunur.. XV. asır Türk halısı kitabında Kurt Erdmann tarafından neşredilmiştir. Bu halının bordür karakteri Şeyh Baba Yusuf camii halılarının bordür tezyinatına uymaktadır.

Şekil 22 - Anadolu Halısı XVI. Y.Y. XV. asır Türk Halısı Kurt Erdmann Bordürde görülen devamlılık orta zemini çerçeveleyen bir dizilmiştir. Kufî karakterdeki uçlar dışa yönelmiştir. Ve daima aynı yönü takip eder. Geniş bant ve az dolgulu sahalardan meydana gelmiş bir bezeme örneğidir.

Şekil 23 - T.-1. E. Müzesi 705 No. ile envantere kayıtlı XV. Y.Y. Uşak halısında bordür kırmızı zemin üzerine beyaz dolguludur. Ortada rozet şeklinde nebatî orijine rozetin uçlarından çıkan bantlar kare dış dolguya bağlıdır. İki kare formu birbirine bağlayan dolgu bezeme ile tamamlanan kompozisyon kaydırılmak sureti ile bordürü tezyin eder.

Şekil 24 - T.-1. E. Müzesi 701 No. ile envantere kayıtlı Bergama halısında görülen Kufî bordür XVI. asır halılarında görülen değişik ifadedir. Altıgen bir kartuşun orta uçlarından kanatvari sağlı-sollu çıkan bantlar kufî formdadır. Bu tip kompozisyonu XIII-XV. yüzyıllarda da görmekteyiz. Küçük dikdörtgen noktalarla sınırlandırılan bu kompozisyonun yanında geniş dolgulu ve içi üçgen sahalara ayrılan büyük bir dikdörtgen kompozisyon daha görülmüştür. Münavebeli kullanılmak sureti ile bordür tezyin edilmiştir.

Şekil 25 - XV. Asır Türk Halısı (Kurt Erdmann) kitabından alınan ve halen Munchen National Müzesi koleksiyonları arasındaki bu halıda görülen kufî karakterdeki ifade Şekil 19-20-21 deki XV. asır halı bordürlerinin XVI. asırda aldığı ifadeyi belirtmek bakımından mühimdir. Motif ve kompozisyon değerleri hemen hemen aynıdır.

Şekil 26 - Türk-İslam Eserleri Müzesi 468 No. ile envantere kayıtlı XVII. Y.Y. Bergama halısında kufî bordür (Şekil 24) de görülen bordür karakterindedir.

Şekil 27 - Hermann Haack «Echte Teppich» kitabından XVII. Y.Y. Kafkas halısı. kufî karakterde bordürler in tesir sahalarını Kafkas halılarında da görmekteyiz. Bir örnek konmuştur. Bu tip halılarda kullanılan kufî karakterdeki motiflerin incelmmesi ayrı bir konu olarak düşünülebilir.

Şekil 28 - XIX. Y.Y. Kafkas halısı Şirvan tiplerinde de bu karakterde kufî bordürler kullanıldığı müşahede edilmiştir.

Şekil 29 - Topkapı Sarayı Müzesi Halı seccade koleksiyonları arasında bulunan XIX, Y. Y. sonu

Hereke halılarında kufi yazı madalyaları görmektediriz. Ma'kılı hatla ifade edilen bu kufi yazılar ve (Şekil 29-29 A) kufi madalyonlar geniş bordürlerin orta veya köşegenlerine yerleştirilmiştir. Şekil 30 görülen kufi yazı (Ali-olması gerekir) Kitabelik kısmını tezyin eder.

Verilen örneklerden izlendiği gibi **XIII - XVIII.** yüzyıllar arasında belirli

bir üslup inkişafı ile bordürlerde kufi karakterde, kufi motif ve kompozisyonlar kullanılmıştır. Bu geleneği **XIX.** yüzyıl sonu Hereke halılarında da görmekteyiz. **XIII.** yüzyıldan başlayarak bordür gelişimini izlediğimiz zaman, halıların tarihlendirilmesi bakımından da değer ölçüleri meyanında, kısmen tetkik olunabilir.

